

PRILOG PROUČAVANJU NEZAPOSLENOSTI

AMIR MUHAREMI

Nezaposleni sociolog, Kutina

U ovom radu naznačene su osnovne determinante i karakteristike nezaposlenosti u Jugoslaviji i označene tendencije nezaposlenosti kao »društvene činjenice« u Durkheimovskom smislu riječi.

Autor relativno intenzivnije povećanje nezaposlenosti u SR Hrvatskoj i SR Sloveniji u odnosu na povećanje nezaposlenosti u drugim republikama tumači migracijama radne snage unutar zemlje s jedne strane i započetim prestrukturiranjem privrede, prema rudimentarnim, i likvidacijom nerentabilnih radnih organizacija s druge strane.

Nedostatak opće teorije o zaposlenosti doveo je, po autorovom mišljenju, do toga da su se sociolozi do danas ograničili na to da daju neke parcijalne opise nezaposlenosti te da pokažu pravac njenog diferencijalnog i kvalitativnog razvoja, dok je izostala jedna teorija na općem društvenom nivou.

Zakoni koji reguliraju zapošljavanje uglavnom su restriktivnog karaktera što zdravstvenu i socijalnu zaštitu čini nedostupnom mnogim nezaposlenim osobama, unatoč proklamiranih načela.

Na kraju, autor pledira za intenzivnije izučavanje fenomena nezaposlenosti i posebno za intenziviranje empirijskih istraživanja i dublju teorijsku artikulaciju.

»... bilo da je trajna ili povremena, da se pogoršava ili ne, nezaposlenost je nesumljivo velika nesreća i uvek je to bila.«

J. Šumpeter, **Kapitalizam, socijalizam i demokratija**, »Kultura«, Beograd, 1960. str. 111.

Danas je problem nezaposlenosti jedan od najozbiljnijih i najvećih društvenih problema, sa sasvim realno očekivanom tendencijom produbljavanja zbog pooštavanja ekonomske krize i u svjetlu novog »stand by« aranžmana na MMF-om. Neophodnost prestrukturiranja a istovremeno osigromašenje privrede, inzistiranje međunarodnih finansijskih institucija na »zdravoj« eko-

nomskoj politici, tj. podržavanju samo uspješnih privrednih subjekata a prepuštanja tržišnoj nemilosrdnosti gubitaša i nerentabilnih radnih organizacija, očekivanje povećanog broja stečaja i značajni priliv tražioca zaposlenja na tržište radne snage, to su neke osnovne premise razumijevanja slike stanja na području zapošljavanja — nezaposlenosti.

Nezaposlenost je gotovo idealno-tipski, paradigmatični primjer sociološkog fenomena, koji, na žalot, nije dovoljno sociološki promišljen i teorijski artikuliran, iako je već dugi niz godina izuzetno snažno prisutan u jugoslavenkom društvu i to u punoj lepezi različitih oblika, intenziteta, različite teritorijalne rasprostranjenosti i sl.

Svako proučavanje ovako kompleksne problematike kao što je nezaposlenost, zahtjeva prije svega interdisciplinarni pristup, jer nezaposlenost osim svoje sociološke dimenzije nosi i određene socijalne, ekonomske, političke i psihološke probleme na nivou pojedinca i društva.

U ovom radu će biti naznačene osnovne determinante i karakteristike nezaposlenosti u zemlji s osvrtom na neke izraženije tendencije. Naznačit ćemo neke moguće pristupe problematici nezaposlenosti i mogućnosti razrješenja.

I.

Smatra se da je do pojave nezaposlenosti u našem društvu, poslije rata došlo u 1951/52. godini. Od tada je broj nezaposlenih bitno povećan. Godine 1952. iznosio je 44.718 nezaposlenih, a 10 godina kasnije, 1962. godine, već ih je 237.000, tj. pet puta više. Daljnje kretanje nezaposlenosti u društvu možemo pratiti na slijedećoj tabeli.

Tabela 1
RAST BROJA NEZAPOSLENIH U SFRJ PO GOD. / U TISUĆAMA

God.	1965.	1975.	1985.	1986.
UKUPNO	267	584	1064	1084

Izvor: »Statistički godišnjak Jugoslavije« (SGJ-87), »Savremena administracija«, Beograd 1988. god. (str. 147), i »Indeks Saveznog zavoda za statistiku«, 1988. god. br. 2. Tabela A. M.

Vidljiv je velik rast nezaposlenosti u društvu u posljednjih dvadesetak godina. Na ovome mjestu se mora uzeti u obzir i jedna značajna varijabla, a to je migracija radne snage u zemlje Zapadne Evrope tokom šezdesetih i početkom sedamdesetih godina, koja je bitno utjecala na kretanje broja nezaposlenih u zemlji, smanjujući pritisak na zavode za zapošljavanje. O tome Mladen Verdiš piše: »Razdoblje 1968—1972. je vrijeme najintenzivnijeg zapošljavanja iz naše zemlje u inozemstvu, radno mjesto izvan domovine potražilo je 740.000 radnika, ili oko 150.000 prosječno godišnje. Ilustracije radi, u istom razdoblju u zemlji se zapošljavalo u prosjeku 100.000 radnika godišnje. U tom kontekstu, a imajući u vidu i velik broj prijavljenih na zavodima za zapošljavanje, odlazak na rad u inozemstvo imao je funkciju »sigurnosnog

ventila« na domaćem tržištu rada, smanjujući pritisak na zapošljavanje u društvenom sektoru privrede».¹

Unatoč tako snažno izraženom egzodusu radno sposobnog stanovništva, krajem 1987. godine broj nezaposlenih lica u SFRJ je 1.100.265., što je izuzetno visok broj. Teritorijalna rasprostranjenost je nejednaka što nam pokazuje da nisu svi dijelovi zemlje pogođeni ovim problemom istim intenzitetom. Na slijedećoj tabeli možemo vidjeti koliki je broj tražioca zaposlenja evidentiran po republikama i pokrajinama krajem 1987. godine.

Tabela 2.
TERITORIJALNA RASPROSTRANJENOST NEZAPOSLENOSTI U SFRJ
1986. GODINE

SFRJ	SR BiH	SR Slovenija	SR Mak-donija	39666 SR Hrvatska	SR Crna Gora	SR Srbija			
						Svega	Uža S.	SAP Kos.	SAP Vojv.
1086716	250754	39666	122711	141146	14192	518247	297817	124709	95721

Izvor: SGJ, 87. (str. 468)

Iz prikazanog stanja u tabelama očito je kako je nezaposlenost rasla u Jugoslaviji i koliko je različito zastupljena u pojedinim dijelovima zemlje, od 17.079 u SR Sloveniji i jedne od najnižih stopa nezaposlenosti (do sada) u Evropi, do SAP Kosova sa 133.079 nezaposlenih što čini na broj zaposlenih jednu od najvećih stopa nezaposlenosti i uz poznate demografske tendencije, pad nataliteta u Sloveniji i ogromni prirast stanovništva na Kosovu, stvara začuđujuće različitu sliku unutar granica iste države. Da bismo ilustrirali koliko je nezaposlenost različitim intenzitetom opteretila ove naše dvije federalne jedinice, napraviti ćemo komparativnu analizu određenih demografskih, socijalnih i ekonomskih parametara.

Smatram da bi čak i analiza samo ove tabele zahtjevala jedan zaseban rad i proučavanje. Obim ovog rada nam to ne dozvoljava, no određene neskladnosti su više nego očite. Navest ćemo ih. Ako pogledamo da na približno isti broj stanovnika, Kosovo ima 6,4 puta veći prirodni priraštaj stanovnika, a čak 3,8 (cca 4) puta manje radnika, možemo slobodno reći da su izdvajanja iz dohotka tolika na Kosovu da ne ostaje gotovo ništa za akumulaciju i eventualno otvaranje novih radnih mjesta. Na sve to dolazi još i bitno niži (cca 2 puta) standard izražen kroz čistj lični dohodak, i lošija kvalifikaciona struktura zaposlenih, a gotovo 8 puta više ljudi traži posao na Kosovu nego u Sloveniji. Gotovo je nemoguće predvidjeti kretanja u budućnosti, jer o porastu broja nezaposlenih će odlučivati niz faktora, od odlučnosti Savezne vlade u sprovođenju privredne resorme pa sve do situacije na međunarodnom tržištu rada, jer velik broj radnika iz SAP Kosova radi sezonski u Švicarskoj

¹ M. Verdiš, **Suvremene vanjske migracije iz SFRJ i SRH**. Zapošljavanje i udruženi rad, 1981. god., br. 3, str. 47. Ako ovome dodamo da veliki broj naših radnika na privremenom radu u inozemstvu uzdržava tamo i svoje porodice, i da već druga generacija (tj. njihova djeca) ulazi u kontingent radno sposobnog stanovništva i traži posao i zapošljava se u inozemstvu, time dobivamo punu sliku koliki bi bio pritisak na našu privredu bez tih vanjskih migracija šezdesetih i početkom sedamdesetih godina.

i na taj način pritisak na SIZ-ove za zapošljavanje je nešto ublažen. Jedino za demografske tendencije možemo reći da će se slični procesi nastaviti, jer njihova je karakteristika relativna sprostost u promjenama.

Tabela 3.
KOMPARATIVNA ANALIZA SR SLOVENIJE I SAP KOSOVO

	SR SLOVENIJA	SAP KOSOVO
Broj stanovnika sredinom 1986. godine	1.934.000	1.804.000
Radno sposobno stanovništvo	1.246.000	978.000
Prirodni priraštaj u hiljadama	7	45
Stopa na 1000 stanovnika	3,4	24,5
Radnika 1986. u hiljadama	828	218
Tražiocu zaposlenja (novembar 1987. g.)	17.079	133.079
Nivo čistog ličnog dohotka po radniku (SFRJ = 100) 1986. god.	145	73

Izvor: Indeks SZS, Beograd 1988, br. 2. str. 6 i 10 i SGJ-87.²

Ako ovome još dodamo samo činjenicu da je na svojevršnom jugu naše interne, jugoslavenske podjele na razvijeni sjever i siromašni jug, skoncentrirana uglavnom tradicionalna, bazna industrija, nefleksibilna, neprilagodljiva i već duže vrijeme u kroničnim gubicima, a na sjeveru je uglavnom prerađivačka industrija koja je u začecima svog prestrukturiranja s »kulta znoja« na »kult znanja«,³ očigledno je da problem postaje vrlo zamršen. U posljednje vrijeme svjedoci smo polemika ekonomista o tome tko koga u toj situaciji eksploatira, s očitim političkim nabojem.

Na ovom mjestu trebalo bi rasvijetliti jedan izuzetno interesantan podatak primjećen u 1987. god., a to je povećanje broja nezaposlenih baš u SR Sloveniji za 27,7% što je daleko najveći porast nezaposlenosti u zemlji, gledano po republikama, a odmah iza Slovenije je SR Hrvatska s povećanjem od 3,9% u odnosu na 1986. godinu.⁴

Istovremeno je u SR Srbiji i SR Bosni i Hercegovini zabilježen relativan pad broja tražioca zaposlenja. Na nivou cijele zemlje situacija je takva da je relativni porast, po podacima SIZ-ova SR Hrvatske, u 1987. godini u odnosu na 1986. godinu samo 0,2%. To bi se moglo smatrati gotovo zanemarivim povećanjem.

Dakle, na prvi pogled neočekivani podaci, jer je bilo za očekivati da priredno najrazvijeniji dijelovi zemlje uspješnije rješavaju problem nezaposlenosti. Koji su to razlozi za ovakove neočekivane činjenice? Oni su naravno

² Uz tabelu je neophodno naglasiti da su korišteni različiti izvori tako da podaci nisu usklađeni zbog kašnjenja obrade podataka u statističkom godišnjaku. Tako imamo podatke od sredine 1986. godine pa do novembra 1987. godine, no smatram da tabela ipak dobro reprezentira problematiku koja je iznesena.

³ Vidjeti o tome pobliže u tjedniku *Danas* br. 328 od 31. 5. 1988. g. u »Dnevniku« Veljka Rusa o izdvajanjima u *Iskri* za obrazovanje svojih radnih ljudi i o kvalifikacionoj strukturi zaposlenih u *Iskri*.

⁴ Zaposlenost, zapošljavanje i djelatnost samoupravnih interesnih zajednica za zapošljavanje SR Hrvatske, Zagreb, 1988. god. str. 15.

višestruki, a prije svega čine ih dva razloga. Prvi je razlog migracija radne snage unutar zemlje. Smatra se da su te migracije jedan od najznačajnijih oblika socijalne mobilnosti kod nas, i jedan od njihovih osnovnih pokretača.⁵

Radnici iz nerazvijenih dijelova zemlje se prijavljuju i zapošljavaju u SR Hrvatskoj i SR Sloveniji i time smanjuju pritisak na SIZ-ove za zapošljavanje na jednoj strani, a javljaju se kao tražioci zaposlenja na drugoj.

Druga je činjenica da je u Sloveniji i Hrvatskoj već u rudimentarnim oblicima započeto prestrukturiranje privrede i likvidacija nerentabilnih OUR-a. Evidentirani su i prvi brojevi pokazatelji koji nam to ilustriraju.

Tako je u SR Hrvatskoj krajem 1987. godine u zajednicama za zapošljavanje bilo prijavljeno 1.827 radnika iz likvidiranih OUR-a. Indikativno je da je najveći broj tih radnika prijavljen u industrijski snažnim republičkim središtima republike — Split 39,57%, Zagreb 16,9%, i Slavonski Brod 12,5%. Dobna struktura ovih radnika je izuzetno loša, čak 47,4% je starije od 50 godina. Kvalifikacijska struktura je također vrlo loša, više od 80% radnika su nekvalificirani i polukvalificirani. To će naravno stvarati dodatne probleme kod zapošljavanja tih radnika zbog otežanih mogućnosti za prekvalifikaciju i stručno osposobljavanje. Njihova kvalifikaciona struktura nam istovremeno pokazuje još dvije stvari. Vidimo koja kvalifikaciona struktura radnika prva i najviše dolazi na udar kod ovakvih pokušaja ekonomskog i privrednog prestrukturiranja i drugo, oni nam pokazuju kakove se tendencije mogu očekivati ako se ovi procesi u privredi nastave u proklamiranom pravcu.

Ako sada pogledamo ovako letimično pobrojane osnove determinante nezaposlenosti u Jugoslaviji i Hrvatskoj i vidimo zamršenost i težinu problema, tada još više iznenađuje nedostatak istraživanja i serioznijih radova sa ovog značajnog područja.⁶

II.

Poznato je da su o nezaposlenosti najviše pisali ekonomisti. P. Naville tako kaže: »Ekonomisti su prvi formulisali opšte zakone zaposlenosti i iznijeli teoriju koja ih rezimira. Sociolozi su se do danas ograničili na to da daju neke parcijalne opise zaposlenosti, da pokažu pravac njenog diferencijalnog i kvalitativnog razvoja, ali ne uspijevajući još da iznesu jednu teoriju na društvenom nivou.«⁷

Dakle, kako su to ekonomisti pristupali problematici nezaposlenosti. Svetislav Polovina⁸ smatra da se s pozicija ekonomskih teorija i pristupa može govoriti o:

- pristupu s pozicija klasične građanske ekonomije
- pristup realne socijalističke ekonomske misli.

⁵ Za razliku od nekih zemalja kao što su npr. SAD, migracije su u našoj zemlji relativno slabo izražene. Smatra se da u SAD, npr. prosječan stanovnik svakih 7 godina mijenja mjesto boravka i posao. To naravno povlači za sobom mnogo promjena. Kupovina novog stana ili kuće, novog namještaja i sl. Za razliku od SAD kod nas relativno mnogo ljudi odbija prihvatiti zaposlenje izvan svog grada ili republike. Razlozi su višestruki, a osim tradicionalne vezanosti uz »svoj kraj« ili »zavičaj«, velikog udjela ima i nemogućnost realizacije stambenog problema.

⁶ Katarina Prpić, (Socijalne) značajke zapošljavanja u SR Hrvatskoj. Zapošljavanje i udruženi rad, Zagreb 1981. god., br. 3, str. 7.

⁷ G. Friedmann, P. Naville, Sociologija rada, V. Masleša, Sarajevo, 1972. god. str. 136.

⁸ Svetislav Polovina Ciljevi i perspektive zapošljavanja, Zapošljavanje i udruženi rad, Zagreb 1981., br. 3, str. 69.

Između ova dva dijametralno suprotna stava postoji gradacija različitih nijansi u stavovima pojedinih građanskih i socijalističkih ekonomista. O tome će biti rečeno nešto više malo dalje.

Klasični građanski ekonomisti polaze od pretpostavke da je nezaposlenost isključivo stvar pojedinca kojega je ta nesreća zadesila. Nezaposlenost zavisi od situacije na tržištu rada koja je determinirana ponudom i potražnjom, a samo najsposobniji i najjači uspijevaju i ostaju. Svako uplitanje države i svaka intervencija na tržištu poremećuje suptilni tržišni mehanizam koji savršeno sve sam regulira.

O neodrživosti tako ekstremnih stavova su sami građanski ekonomisti dosta pisali, a posebno J. M. Keynes. Poznata su njegova razmišljanja o velikoj krizi u Sjedinjenim Američkim Državama 30-tih godina, i o koncepciji »pune zaposlenosti«. Administracija predsjednika Roosevelta počela je 1933. godine s provođenjem »New Deal« po koncepcijama Johna Maynarda Keynesa da bi se ogromna nezaposlenost, od nekih 12 milijuna ljudi, smanjila. Bit New Deal-a je bila u tome da se ogromnim državnim investicijama u auto-putove, brane i sl., omogućiti zapošljavanje velikog broja ljudi i pokrene privreda iz recesije.⁹ Američki ekonomisti marksističke orijentacije P. A. Baran i P. M. Sweezy smatraju da je nezaposlenost od 3—4% podnošljiva i na neki način poželjna jer predstavlja neophodnu i nužnu rezervu radne snage a djeluje stimulatивно na produktivnost i na proizvodnju. Prihvaćaju terminološku odrednicu nezaposlenosti od 3% kao »visoka puna zaposlenost«.¹⁰

Njima se na jedan sebi svojstven način pridružuje J. K. Galbraith sa sličnim razmišljanjima o nezaposlenosti.¹¹

Na dijametralno suprotnoj točki od razmišljanja klasične građanske ekonomije bila bi real-socijalistička gledišta da je nezaposlenost isključivo i jedino problem društva, to jest države. U zemljama Istočne Evrope nezaposlenost kao društveni problem gotovo da i ne poznaju, ali je isto tako i evidentna činjenica niske produktivnosti rada i permanentnog zaostajanja za razvijenim svijetom.

Danas smo svjedoci pripremanja velikih reformi u privrednim sistemima unutar Istočne Evrope (Mađarska, Poljska, SSSR), a jedna od očekivanih posljedica je i povećanje, i to značajno, broja nezaposlenih. Očito je da će se neke paradigme razmišljanja morati radikalno mijenjati. Tako P. Naville navodi izvod iz Priručnika političke ekonomije koji je štampala Akademija nauka u SSSR (1956.), gdje između ostaloga piše: »Metodična organizacija društvenog rada stvara mogućnost, koja je nepoznata u kapitalističkom režimu, da se potpuno iskoriste izvori radne snage na nivou društva«.¹² Nešto dalje se kaže: »Socijalistička svojina nad sredstvima za proizvodnju stvara svima podjednako dužnost da uzmu učešća u društvenom radu, budući da je lični rad u socijalističkom sistemu, jedini izvor sredstava za život. Rad je u SSSR, za svakog građanina sposobnog da radi, dužnost i pitanje časti«.¹³ Dakle, jer se smatra da je isključena svaka mogućnost življenja od iskorištavanja tuđeg

⁹ Vidjeti detaljnije o tome u Johan Kennet Galbraith, **Doba neizvjesnosti**, Stvarnost, Zagreb, str. 236—239.

¹⁰ P.A. Baran, P.M. Sweezy, **Monopolni kapital**, Stvarnost, Zagreb, 1978. str. 227.

¹¹ J.K. Galbraith, **Nova industrijska država**, Stvarnost, Zagreb, 1978. str. 272 i dalje.

¹² G. Friedmann, P. Naville, **Sociologija rada**, V. Masleša, Sarajevo, 1972. god., str. 139.

¹³ Isto, str. 139.

rada, eksploatacije bilo koje vrste ili rentijerstva na novčana sredstva ili slično, rad postaje DUŽNOST. Nezaposlenost ne postoji, to jest ona nije dozvoljena, ona je izvan zakona. Ne može se biti nezaposlen, ili si zaposlen i društveno koristan, ili si izvan zakona. Očito je, da ako će se ići s privrednom reformom do kraja, da će neke pretpostavke o nezaposlenosti morati mijenjati.

Smatram da bi trebalo pronaći modelitete da se ova dva, međusobno isključiva principa, prerastu na kvalitativno boljem i višem stupnju. Nezaposlenost je nesumljivo i problem pojedinca, ali i problem države, ili bi barem to trebao biti. I društvo i pojedinac imaju zajednički cilj i interes da im bude bolje i da problem nezaposlenosti, kao i svi problemi koji uz njega idu, bude riješen. Zapošljavati bi trebalo prvenstveno najsposobnije, najobrazovanije i najbolje, koji bi svojim kvalitetnim radom u svim sferama društva (i u našoj realnoj društvenoj situaciji drugačijim, poštenijim odnosom prema društvenoj svojini), stvorili bolje uvjete za zapošljavanje svih ostalih zainteresiranih za uključivanje u sferu rada. Novozaposleni radnici koji bi dolaskom u sferu rada postavljenu na odgovornijim osnovama, prihvatili drugačiji od dosadašnjeg, pošteniji način ponašanja, stvorili bi veću produktivnost, povećanje akumulacije što je opet osnovni preduvjet za investiranje u nova radna mjesta i prestrukturiranje privrede. Bit je da se udruženi rad kontituiraju na kvalitativno višem nivou privređivanja, razrješavajući istovremeno i nezaposlenost i ekonomsku krizu.

Uostalom, ulazak u svijet rada i prilagođavanje njegovim normama i pravilima ponašanja nije nimalo lak. Smatra se da se »radnik socijalno prilagođava od rađanja do smrti«. ¹⁴ Sociokulturno okruženje u kojem se čovjek socijalizira bitno determinira njegov budući odnos prema životu i radu. Različite kulture na različite načine »uvode« svoju djecu i omladinu u svijet odraslih. To je jedan od elementarnih načina objašnjavanja ponašanja radnika na različite načine u različitim kulturama, tj. društvima. Weber tako govori o protestantskoj etici i duhu kapitalizma, suvremeni istraživači su zaokupljeni proučavanjem »paciifičkog bazena« (Južna Koreja, Singapur, Tajvan, Japan) i njihove izuzetno visoke produktivnosti i fanatičnog vezivanja uz firmu. No ne smije se ovaj problem gledati jednodimenzionalno, jer bi ostalo van domašaja razumijevanje fenomena, da na primjer Turci ili Jugoslaveni u Zapadnoj Njemačkoj postižu izuzetno visoku produktivnost, a u svojoj domovini ne. ¹⁵ Ili na primjer, da unutar gotovo identičnog državno-planskog privrednog sistema, Demokratska Republika Njemačka postiže izuzetno dobre rezultate, a SSSR zaostaje. Ako gledamo u ovom kontekstu problematiku u jugoslavenskom društvu, možemo krenuti od činjenice da je struktura jugoslavenskog društva prije rata bila takva da je oko 80% stanovništva bilo poljoprivredno. U 40-tak godina poslijeratnog razvoja i izgradnje društva, prijedena je svojevrсна »mini prvobitna akumulacija kapitala« i slika društva se iz temelja promijenila. Sada je poljoprivrednog stanovništva 19,9% po popisu iz 1981. godine. ¹⁶ Za pretpostaviti je da ga je 7 godina kasnije još i manje.

¹⁴ D.C. Miller, W.H. Form, **Industrijska sociologija**, Panorama, Zagreb, 1966. god., str. 628.

¹⁵ Može se reći da ovo više ne vrijedi za Tursku, jer zemlje Mediterana koje su bile izvoznici radne snage za Zapadnu Evropu 60-tih i 70-tih godina, bilježe snažnu privrednu ekspanziju (Turska, Grčka, Portugal itd.).

¹⁶ SGJ 87, str. 124.

Možemo reći da su posljednje generacije jugoslavenskog stanovništva socijalizirane u »industrijskom mentalitetu«, koji za razliku od tradicionalnog, seljačkog, ne priznaje i ne poznaje svojevrsnu teoriju ograničenog dobra, već smatra da čim više radiš više možeš i stvoriti, jer stroj radi dan i noć, i nisu mu potrebni nikakvi prirodni ciklusi.¹⁷ Ako pogledamo da su gro nezaposlenih u Jugoslaviji mladi ljudi, savršeno je jasno kakav potencijal je neiskorišten. Veljko Rus je nekoliko puta u javnosti istupao (TV, novine) s podatkom da naša zemlja danas ima isti broj prijavljenih novih patenata i inovacija kao i Jugoslavija prije rata, a naravno sa kud i kamo povoljnijom kvalifikacionom strukturom stanovništva. Smatra da je potrebno deblokirati sistem koji koči inicijative mladih i obrazovanih ljudi i da ćemo na taj način mnogo brže izaći iz krize u kojoj se nalazimo, a to je preduvjet da se razrješi i problem nezaposlenosti. O nekim aspektima ovog problema bit će riječi više nešto dalje u tekstu.

III.

Zakonodavno je djelatnost na području nezaposlenosti — zapošljavanja opširno regulirana brojnim zakonima, propisima, društvenim dogovorima i samoupravnim sporazumima, a dijelom i bilateralnim međudržavnim sporazumima sa zemljama u kojima su zaposleni naši radnici¹⁸ Svi ti zakoni i propisi reguliraju materijalno-pravnu zaštitu radnika za privremene nezaposlenosti (makar ona nekad traje i godinama) i pri zapošljavanju, te reguliraju prava na stručno osposobljavanje i prekvalifikaciju, te profesionalnu orijentaciju i rehabilitaciju. Pravo na zdravstveno osiguranje koje nezaposleni radnici reguliraju preko SIV-ova za zapošljavanje je regulirano drugim zakonom.¹⁹

Mada je pravo na rad zakonski proklamirano, to ne znači da je i ostvareno. Milijun i sto tisuća nezaposlenih su dokaz za to. O samoj zakonskoj regulativi potrebno je reći nekoliko riječi. Mada je brojna i opširna, upada u oči jedna činjenica: zakonska regulativa nam je restriktivna. Kako drugačije objasniti činjenicu da pri brojcima od milijuna i sto tisuća nezaposlenih postoji ograničenje broja zaposlenih u privatnom sektoru? U istu restriktivnu logiku spada i zakon o zemljišnom maksimumu makar imamo stotine i stotine tisuća hektara neobrađene i neiskorištene zemlje.

U izmjeni ovako restriktivnih zakona leži jedna mogućnost za smanjenje broja nezaposlenih i intenziviranje privrednih kretanja k manjim i fleksibil-

¹⁷ Vidi o tome поблише u J. Županov, **Sociologija i samoupravljanje** Školska knjiga, Zagreb, 1977. god., str. 46, o egalitarnom sindromu i o perspektivi »ograničenog dobra«.

¹⁸ — Zakon o zapošljavanju (Narodne novine, br. 14/78, 55/86);

— Zakon o zaštiti građana SFRJ na privremenom radu u inozemstvu (Sl. list SFRJ, br. 1580);

— Zakon o uvjetima za zasnivanje radnog odnosa sa stranim državljanom (Sl. list SFRJ, br. 11/78);

— Zakon o ustupanju izgradnje investicijskog objekta stranom izvođaču (Sl. list SFRJ, br. 24/76);

— Zakon o evidencijama u oblasti rada (Sl. list SFRJ, br. 2/77) i Pravilnika o evidencijama u oblasti zapošljavanja (Narodne novine, br. 47/88);

— Društveni dogovor o osnovama zajedničke politike u oblasti zapošljavanja i njihovu ostvarivanju u SFRJ (Sl. list SFRJ, br. 11/85);

— SAS o međurepubličkom i pokrajinskom posredovanju pri zapošljavanju;

— Samoupravni sporazumi zaključeni na razini sistema zapošljavanja u SR Hrvatskoj o:

— jedinstvenim postupcima u posredovanju pri zapošljavanju,

— profesionalnoj orijentaciji i drugi.

Navedeno prema »Zaposlenost, zapošljavanje i djelatnost samoupravnih interesnih zajednica za zapošljavanje u 1987.« SSIZ za zapošljavanje Hrvatske, Zagreb, ožujak 1988. g., str. I.

¹⁹ Zakon o zdravstvenoj zaštiti i zdravstvenom osiguranju (Narodne novine, Zagreb 1980. god.).

nijim poduzećima koja će se mnogo brže prilagoditi zahtjevima međunarodnog tržišta. Indikativan je primjer Sjedinjenih Američkih Država gdje je zapošljavanje u privatnom sektoru raslo poslije 1981—1982. godine stopom većom od 7%, dok je zapošljavanje u državnom sektoru bilo i dalje nisko. To je uzrokovalo da je stopa nezaposlenosti od 10,6%, što je do 1981—1982. godine bila najveća stopa od velike ekonomske krize 1929—1933. godine, tokom idućih godinu i pol dana pala za 3,1%, što je najveći pad stope poslije recesija koje su uslijedile nakon 1950. godine.²⁰ Vjerujemo da i kod nas postoji mnogo slobodnog prostora za zapošljavanje u privatnom sektoru, no potrebno je pojednostaviti proceduru za zapošljavanje radnika, smanjiti izdvajanja po svakom zaposlenom radniku, jer ovako visoke stope mnogi privatni poduzetnici, jednostavno ne mogu zadovoljiti pa niti ne zapošljavaju broj ljudi koji im i sadašnji zakon dozvoljava, makar imaju izražene potrebe za proširenjem kapaciteta.²¹

Zdravstveno osiguranje, unatoč proklamiranom načelu da svi na njega imaju pravo, nije dostupno svim nezaposlenim osobama i to zbog određenih uvjeta koji moraju biti ispunjeni da bi se to pravo steklo.²² Što zbog neinformiranosti, što zbog drugih razloga, mnoge nezaposlene osobe ostaju bez prava na zdravstvenu zaštitu, što ih čini u dvostrukom smislu osobama drugog reda u društvu i dvostruko pogođenima. Smatram da bi odredbe zakona o zdravstvenoj zaštiti nezaposlenih lica trebalo u određeno mjeri liberalizirati da bi čim više ljudi koji nisu u mogućnosti da svoje pravo na zdravstveno osiguranje realiziraju na nekim drugim osnovama (npr. zaposlena supruga ili suprug), realiziraju to pravo preko samoupravnih interesnih zajednica za zapošljavanje.

IV.

Nezaposlenost se općenito smatra industrijskim fenomenom, to jest pojavom vezanom za industrijsku epohu i industrijski način proizvodnje. Ne poznaju ga predindustrijske društveno historijske formacije. »Teorija zaposlenosti postala je moguća tek širenjem potpuno razvijenog kapitalističkog sistema, koji podrazumijeva slobodnu konkurenciju kapitala, slobodu zapošljavanja, privatno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju i lično vlasništvo (pravo posvećeno) nad radnom snagom.«²³ Kao kompleksan problem permanentno prisutan u industrijskoj epohi (u različitim intenzitetima), ostaje otvoreno pitanje kako će ga razriješiti postindustrijsko društvo (postmoderna?), i kako će se razvijati (povećavati ili smanjivati) i u kojim pravcima.

²⁰ Robert Tannenwald, **Why the jobless rate has fallen**. Economic impact 1985/2, navedeno prema Predrag Bejaković, **Uzroci smanjenja nezaposlenosti u SAD-u**, Zapošljavanje i udruženi rad, 1986., br. 1, str. 71—82. Na ovome mjestu treba naglasiti da ne pogađaju recesije i oporavci sve strukture stanovništva istim intenzitetom. To je u slučaju SAD vrlo plastično prikazano u različitim stopama rasta nezaposlenosti kod bijelaca i crnaca. Vidjeti поближе o tome kod P. Baron, P. Sweezy, **Monopolni kapital**, Stvarnost, Zagreb, 1978. str. 239.

²¹ Ovakvom situacijom na tržištu radne snage mnogi privatni poduzetnici zloupotrebljavaju i zapošljavaju radnike »na crno« bez izdvajanja za mirovinsko-invalidsko i zdravstveno osiguranje, čime mnogo više eksploatiraju radnike i izbjegavaju izdvajanja i obveze prema društvu. Smatram da je ovo mnogo veća nesreća za radnike nego da su uredno prijavljeni i na taj način zaštićeni važećim zakonima.

²² Vidjeti поближе u zakonu, član 57. točka 8. i dalje.

²³ G. Friedmann, P. Naville, navedeno djelo, str. 136.

Pristupiti proučavanju nezaposlenosti možemo na nekoliko načina. Miroslav Radovanović smatra da nezaposlenost sociološki treba proučavati na tri nivoa:

- a) na nivou globalnog društva
- b) na nivou društvenih grupa
- c) na nivou pojedinca

Reći ćemo nešto поблиže o svakom od ovih nivoa.

Globalni ili makro nivo i pristup daje uvid u ukupnu nezaposlenost, ekonomske mogućnosti razrješenja problema, uvid u karakteristike nezaposlenog stanovništva, dob, spol, stručna sprema i sl. Pogodan je za političku analizu i planiranje strategijskih poteza u području zapošljavanja s obzirom na kadrovsku, dobnu i sl. strukturu stanovništva.²⁵

Pristupanje nezaposlenosti na nivou društvenih grupa nam omogućuje da dobijemo uvid koje su to društvene grupe i slojevi stanovništva više tangirani, zahvaćeni, nezaposlenošću i nemogućnošću svoje artikulacije u sferi rada, tj. koji su slojevi stanovništva i zašto inferiorni u odnosu na neke druge, i koji su kriteriji te inferiornosti. Kao kriterije socijalne inferiornosti francuski sociolog Rymond Ledrut navodi slijedeće crte selektivnosti: dob, spol, kvalifikaciju, radnu sposobnost, etničko porijeklo, profesiju i ekonomsku moć društva i regije. Smatra da svatko od nezaposlenih ima barem jednu selektivnu crtu.²⁶ Ilustrirati ćemo navedeno selektivnom crtom dobi u strukturi nezaposlenih u SR Hrvatskoj krajem 1987. godine.

Tabela 4.
DOBNA STRUKTURA NEZAPOSLENIH U SR HRVATSKOJ
KRAJEM 1987. GODINE

Dob	Ukupno	%
19—25	67.729	53,6
26—30	19.229	15,2
31—40	15.753	12,5
do 18	12.938	10,2
41—50	7.003	5,5
do 50	3.817	3,0

Izvor: Zaposlenost, zapošljavanje i djelatnost samoupravnih interesnih zajednica za zapošljavanje u 1987., Zgb. 1988. str. 15

Evidentno je da su mladi ljudi u SR Hrvatskoj u većini. Čitavih 79% nezaposlenih su mladi ljudi do 30 godina starosti. Dodajmo da je kod mladih osoba izražena još jedna negativna selektivna crta karakteristična za našu zemlju. To je radno iskustvo. Od ukupnog broja nezaposlenih 47,5% nema ni-

²⁴ Miroslav Radovanović, *Sociološko-antropološki pristup u proučavanju nezaposlenosti*, Filozofija, 1967. (4), str. 105—123.

²⁵ Kao ilustriran primjer dobre makro i interdisciplinarnе analize možemo navesti popularni program Branka Horvata o izlasku iz krize za godinu dana sa težištem na strategijske prednosti Jugoslavije u poljoprivredi, građevinarstvu i turizmu.

²⁶ Rymond Ledrut *«Sociologie du shomage»*, Preses univeritaires de Franse, Paris 1966. god., navedeno prema Mladen Zuvela — Josip Županov *«Kriteriji socijalne inferiornosti na području (ne) zaposlenosti»*, Pogledi br. 1, 1982. god., str. 46, objavljeno i u *Zapošljavanje i udruženi rad*, Zagreb, 1981. god., br. 3.

kakovo radno iskustvo, i taj problem je naročito izražen kod mlađih i visoko stručno obrazovanih kadrova.

Proučavanje utjecaja nezaposlenosti na pojedinca spada u područje rada psihosociologije odnosa ličnosti i društva i otkriva nam cijelo jedno ogromno prostranstvo utjecaja ovog društvenog fenomena na pojedinca, na jedinku. Na žalost, u našem društvu u većini slučajeva ovaj utjecaj na sebi osjećaju mladi ljudi koji su u izuzetno osjetljivom razdoblju svog života. Kako ta nemogućnost zaposlenja utječe na njih, kako utječe na njihove porodice, koje silom prilika preuzimaju ulogu amortizera njihovih ekonomskih i socijalnih frustracija? Kakve su razlike u interesima, problemima i karakteristikama zaposlene i nezaposlene omladine? Ovi, i mnogi drugi problemi traže analizu i odgovore. Koliko potencijalnih novih socijalnih problema nosi daljnja pomperizacija društva možemo samo naslućivati. Navest ćemo ovdje, ilustracije radi, mišljenje Bruna Bisaoa: »Suprotno rasprostranjenom mišljenju, uživanje droge nije posljedica bogatstva već je, na žalost, zlo koje se rađa iz siromaštva. Narkomanija je raširenija tamo gdje vlada bijeda, nego među imućnijim slojevima društva«. ²⁷ Pretpostavljamo da nije drugačije ni što se tiče alkoholizma. Završimo ovaj kratak, letimičan pregled preko nekih aspekata problema koje nosi nezaposlenost za pojedinca, parafrazirajući Fromma. Ako želimo ostvariti zdravo društvo, neophodni preduvjet su nam zdrave ličnosti koje će u njemu živjeti i stvarati. Nemogućnost samoartikulacije ličnosti u jednoj tako specifično ljudskoj sferi kao što je rad i stvaralaštvo sigurno nije najbolji preduvjet za to.

UMJESTO ZAKLJUČKA

Evidentno je da nezaposlenost kao sociološki fenomen, to jest »društvena činjenica« u Durkheimovom smislu riječi, pruža velike mogućnosti za rad i istraživanje svih njegovih segmenata i aspekata. Međutim, očito je isto tako, da sociolozi nisu stimulirani da na tom problemu i rade. Osjeća se nedostatak empirijskih istraživanja i dubljeg teorijskog artikuliranja. Nadam se da će problem nezaposlenosti u bližnoj budućnosti biti više zastupljen u sociološkoj literaturi.

²⁷ Bruno Bisao, *Psiha i droga*, Zagreb, 1977., str. 470.

SUPPLEMENT TO THE STUDY OF UNEMPLOYMENT

AMIR MUHAREMI

An unemployed sociologist, Kutina

In this paper basic determinants and characteristic of the unemployment in Yugoslavia are pointed out as well as tendencies towards »social facts« in Durkheim's sense of words. The author explains a relatively intensive increase of the unemployment in Croatia and Slovenia in comparison to the other republics of Yugoslavia by migration of labour force within the country on the one hand and by the initiative for economy restructure (although rudimentary) and by the liquidation of non-profitable organizations on the other hand.

To the author's mind, the lack of formal theory on unemployment on a wider social level resulted in such a situation that sociologists today give only partial descriptions of unemployment and show directions towards its differential and qualitative development. The laws by which the unemployment is regulated are on the whole of a restrictive character and this makes health care and social safety inaccessible to many unemployed subjects in spite of the proclaimed norms.

Finally, the author pledges for more intensive study of unemployment phenomenon and also intensive empirical research and more profound theory are focused in particular.

(prevela Vera Arbanas)